

ODNOS MED MATERJO IN HČERJO V SODOBNEM SLOVENSKEM ROMANU

Zapleten odnos med materami in hčerami je postal zadnja leta predmet številnih psiholoških, socioloških in kulturoloških razprav, katerih bistveno spoznanje je, da ta odnos ni brezpogojno ljubeč, odkrit, zaupljiv, ampak da prihaja med ženskama do tekmovalnosti, nasprotovanja, zavračanja. Prav ta odnos naj bi bil eden temeljev razvoja ženske subjektivitete. Analiza, ki je temeljila zlasti na treh literarnih besedilih treh različnih žanrov: antiutopičnem romanu Berte Bojetu *Filio ni doma* (1990), kriminalnem romanu Maje Novak *Cimre* (1995) ter ljubezenskem romanu Brine Švigelj Mérat *Smrt slovenske primadone* (2000), je pokazala, da je ta motiv pogostejši v romanih, ki jih pišejo ženske, pri čemer pisateljice največkrat prevzemajo perspektivo hčera in ne mater. Tri hčere, Filio, Jana in Lea, predstavljajo tri različne odnose do mater, ki pa so vsi patološko zaznamovani. Medtem ko si je bila Filio s svojo mamo popolna tujka, saj jo je ta že ob rojstvu zavrnila, sta Jana in Lea odraščali ob materah, ki sta se celo življenje »žrtvovali« za hčerino srečo, a se nikoli nista potrudili, da bi razumeli njune želje in resnične potrebe. Če ima materino ravnanje za Filio in Jano lastnosti psihičnega nasilja, se pri Lei v zadnji fazi prevesi tudi v fizično nasilje, v stradanje, hiranje in smrt. Prav *Smrt slovenske primadone* pa je tudi roman, v katerem je motiv odnosa med materjo in hčerjo osrednja tema, izpeljana z najbolj radikalnimi posledicami.

slovenski roman 1990–, ženska proza, hči, patološka mati, B. Bojetu, *Filio ni doma*, Maja Novak, *Cimre*, B. Švigelj-Mérat, *Smrt slovenske primadone*

The complex mother-daughter relationship has been in recent years a subject of numerous psychological, sociological, and culture-study treatments. Their main discovery has been that this relationship is not unconditionally loving, sincere, trusting, but, rather, that between the two women there is often rivalry, antagonism, and rejection. This relationship is supposedly one of the basic elements of the female subjectivity. The analysis was based primarily on three literary texts of three different genres: the antiutopic novel *Filio ni doma* (1990) by Berta Bojetu, the detective novel *Cimre* (1995) by Maja Novak, and the erotic novel *Smrt slovenske primadone* (2000) by Brina Švigelj Mérat. It showed that the motif is more common in the novels written by women, with the authors most often assuming the perspective of the daughter rather than the mother. Three daughters, i.e., Filio, Jana, and Lea, represent three different relationships with their mothers, however, all of them are pathologically marked. While Filio was a complete stranger to her mother, as she was abandoned by her mother at birth, Jana and Lea grew up with mothers that all their lives sacrificed themselves for their daughters' happiness, but they never made any effort to understand their daughters' desires and real needs. If the mother's action in Filio's and Jana's case has the characteristics of psychological abuse, it turns in Lea's case in the final phase into physical abuse, starvation, languishing, and death. *Smrt slovenske primadone* is also a novel in which the motif of the mother-daughter relationship is the main topic and is executed with the most radical consequences.

Slovene novel 1990–, women's prose, daughter, pathological mother, B. Bojetu, *Filio ni doma*, Maja Novak, *Cimre*, B. Švigelj-Mérat, *Smrt slovenske primadone*

Uvod

Problematični družinski odnosi so ena najpogostejših tem v svetovni in slovenski literaturi, zato je namen članka osvetliti nekatere vidike te raznovrstne in obsežne tematike. Natančneje bo predstavljen odnos med materami in hčerami v sodobnem slovenskem romanu, ki je nastal po letu 1990. Analiza bo temeljila zlasti na treh besedilih treh različnih žanrov: antiutopičnem romanu Berte Bojetu *Filio ni doma* (1990), kriminalnem romanu Maje Novak *Cimre* (1995) ter ljubezenskem romanu Brine Švigelj Mérat *Smrt slovenske primadone* (2000).

Zapleten odnos med materami in hčerami je postal zadnja leta predmet številnih psiholoških, socioloških in kulturoloških razprav, katerih bistveno spoznanje je, da ta odnos ni brezpogojno ljubeč, odkrit, zaupljiv, ampak da je čisto normalno, če prihaja med ženskama do tekmovalnosti, nasprotovanja, zavračanja. Prav ta odnos naj bi bil eden temeljev razvoja ženske subjektivitete. Analize literarnih besedil kažejo, da se omenjena zapletenost in konfliktnost odnosa med materjo in hčerjo najbolj izrazito kaže v literarnih delih pisateljic (ne le na Slovenskem, temveč tudi v tujini) in ga t. i. moška literatura tako rekoč ne pozna (Borovnik 1995: 230). Podobne poglede imajo feministično usmerjene kritičarke, ki predpostavljajo, da spol zaznamuje vsako pisanje, saj pisatelji nujno ubesedijo izkušnjo spola, tako kot nujno ubesedijo narodov duh, dobo, jezik (Showalter 1995: 190). Vendar pa se ob vprašanjih, ali obstajajo specifični vzorci, ki so značilni samo za žensko pisavo, in ali obstaja neka skupna kolektivna izkušnja, ki povezuje ženske med seboj ne glede na čas in prostor, razhajajo mnenja tako med feminističnimi kritičarkami kot med pisateljicami.

Če predpostavljamo, da je problem materinstva izrazito ženski motiv, ki je povezan s psiho junakinje, pri pisateljih, kot poroča Katja Mihurko Poniž, ni v ospredju problem materinstva, ampak neko spektakularno dejanje, kakršno je na primer Medejin umor otrok, matere so ponavadi prisotne in za avtorja zanimive le toliko, kolikor se njihovo življenje povezuje z življenjem otrok oziroma gre za pisateljev moralni obračun s samim seboj (Mihurko Poniž 2000/2001: 5, 11).¹ Vendar pa tudi pisateljice materinske perspektive ne postavljajo vedno v ospredje. Marianne Hirsch (Tuttle Hansen 1997: 12) ugotavlja, opirajoč se na Bahtina, da je roman šele nedavno postal literarna vrsta, v kateri se lahko izraža tudi materin dialoški glas, kajti zgodbe 19. stoletja, med katerimi prevladujejo družinske romane, zahtevajo junakinje, ki so različne od usode običajnih žensk, še posebno mater, zato v romanih pisateljic, kot so Jane Austen, Mary Shelley, George Sand, sestre

¹ Kult matere (ki je nastal v slovenski zavesti na podlagi del, kot so Cankarjeva *Skodelica kave*, roman *Na klancu*, Prežihovi *Samorastniki*, Tavčarjevo *Cvetje v jeseni* ipd.), za katero je značilna velika skrb, žrtvovanje, odpovedovanje in ljubezen do otrok, statistično gledano ni pogost motiv v slovenski literaturi, kot ugotavlja Miran Hladnik in dodaja, da so, upoštevajoč vsa besedila ne glede na njihovo kanoniziranost, plemeniti materinski liki v kmečki povesti, kjer bi jih še posebej pričakovali, hudo redki v razmerju do številnih pripovedno zanimivih zlih protagonistk. Dobre matere, kolikor jih pač je, so nekje tiho v ozadju, hitro pomrejo in ne vplivajo na razplet dogodkov (HLADNIK 1997: 116).

Brontë, George Eliot in Kate Chopin materini glasovi manjkajo. Ti se pojavijo šele v sodobnem romanu, čeprav mati ostaja tista, ki podlega konvencijam in je tako negativni model, od katerega se mora hči ločiti. V delih Margaret Atwood, Marguerite Duras in Christe Wolf so matere opazne, a perspektiva podajanja zgodbe ostaja hčerinska. Po mnenju Marianne Hirsch je roman Toni Morrison *Ljubljena* eden najlepših primerov v sodobni literaturi, kjer se mati pojavi kot subjekt.² Deborah Kelly Kloepfer zapiše, da so v začetku 20. stoletja pisateljice prevzele vlogo hčera in ne mater (Tuttle Hansen 1997: 12).

Tako kot je feminizem v literarni vedi razširil znanstveni interes in prinesel v razprave tista področja, ki so bila zaradi zgodovinske zapostavljenosti žensk odrinjena oziroma zamolčana, je tudi v sodobni literaturi spodbudil razmišljanja o položaju mater in odnosu do otrok ter prinesel številne nove motive in teme. Elaine Tuttle Hansen v knjigi *Mother without Child. Contemporary Fiction and the Crisis of Motherhood* analizira in primerja literarna dela pisateljic (npr. Jane Rule, Alice Walker, Toni Morrison, Louise Erdrich, Margaret Atwood, Fay Weldon idr.) in ugotavlja, da odpirajo številna vprašanja, ki bi jih lahko povzeli v tri skupine: v prvi so matere, ki svojega otroka bodisi izgubijo bodisi se mu odrečejo, ga dajo v posvojitev, v skrajni fazi celo umorijo; v drugo skupino spadajo matere iz t. i. marginalnih, prezrtih skupin, gre za lezbijke, črnke (povezane npr. s problemom suženjstva), indijanke (npr. kot žrtve kolonizatorjev) ipd.; v tretjo skupino pa lahko uvrstimo dela, ki prikazujejo futuristični svet, največkrat gre za antiutopije, kjer se nad ženskami opravlja kontrola rojstev. Pisateljice tako problematizirajo spoštovanje reproduktivne funkcije ženskega telesa in opozarjajo na dejstvo, da lahko rojevajo samo ženske, vendar niso vse ženske matere.

V nadaljevanju bomo podrobneje predstavili tri slovenske romane, ki se vsi ukvarjajo s problematiko obremenjujočega odnosa med materjo in hčerjo in so na neki način glede na obravnavano tematiko reprezentativni: roman Berte Bojetu *Filio ni doma* (1990) kot slovenski primer antiutopičnega sveta,³ kjer ženske pokorno ubogajo ukaze gospodarjev in so zmožne krutih dejanj druga do druge in kjer postanejo družinski odnosi skrajno razčlovečeni; kriminalka Maje Novak *Cimre* (1995), v kateri je problematizacija odnosa med materjo in hčerjo, ki se sicer pojavlja kot obrobni motiv, glede na žanrsko opredelitev pravzaprav presenetljiva, še posebno zato, ker ni povezana z motivacijo za umor; ter ljubezenski roman⁴ Brine Švigelj Mérat *Smrt slovenske primadone* (2000), kjer je motiv odnosa med materjo in hčerjo osrednja tema ter izpeljana z najbolj radikalnimi posledicami.

² Zanimivo je, da je v slovenski literaturi, kot piše Katja Mihurko Poniž, problem materinstva osvetljen z najrazličnejših strani že pri Zofki Kveder, bogastva njenih raznolikih pogledov na materinstvo pa ni doslej presegla še nobena slovenska pisateljica ali pisatelj (MIHURKO PONIŽ 1999/2000: 130, 2000/2001: 11).

³ O značilnostih in razvoju antiutopičnega romana na Slovenskem je pisala Alojzija ZUPAN SOSIČ v doktorski disertaciji (2000: 95–116).

⁴ Roman *Smrt slovenske primadone* lahko označimo kot ljubezenski roman le pogojno, kajti ljubezen tu ni mišljena v smislu fizične ljubezni med moškim in žensko.

Filio

Roman *Filio ni doma* se dogaja na nekem nadčasovnem in nadkrajevnem otoku, ki je razdeljen na Gornje in Spodnje mesto, kjer živijo ločeno ženske in moški. V skrajno odtujeni svet se po mnogih letih na prošnjo bolne stare matere vrne Filio, ki je kot šestnajstletno dekle zbežala z otoka na celino, kjer si je ustvarila novo življenje in se ukvarja s slikarstvom. Ob vrnitvi na otok se v njej prebujajo dolgo potlačeni spomini: Filio se spominja prizora, ko je okrutno pretepena mati umirala in se v očeh pretresene Filio preobrazila v ptico – žival, ki je Filio ni nikoli marala, saj jo je spominjala na kavke v močvirju, odbijali so jo ostri kremplji in kljun, izbuljene oči ter krepke noge. Ta podoba Filio tragično zaznamuje, kajti ptica postane zanjo simbol »ženske ujetosti in čustvene hladnosti«, ptiči so povezani s posilstvom in so podoba negativnih žensk z otoka (Zupan Sosič 2000: 103).

Zdelo se mi je, da vlečem k sebi podobo matere, ki se mi je zabliskala za hip. Malo sem se je spominjala. Njena smrt me je vlekla k tlom, kot jutro, ko je odšla. Sicer pa sem jo videvala okrog poldneva, ko je skuštrana in utrujena pridrsala iz svoje sobe v sami srajci in se nikoli ni za nikogar menila. Živela je zase in dolgo sem mislila, da je tujka v hiši. [...] Ko je odšla, je preprosto ni bilo več. Nisem je pogrešala. Zakaj sem se lotila slikanja tujke, ki je bila moja mati, ne vem. Obraz se mi je pokazal neko noč in drugi dan je bil ptič z njenim obrazom narejen. (10.)

Filio pa kljub popolni materini odtujenosti ni odraščala oropana ljubezni, saj je materino vlogo nadomeščala babica Helena Brass, ki se je na otoku znašla po brodolomu. S sabo je pripeljala hčer in neznanega dečka z ladje, ki ga je vzljubila in mu dala ime Uri, medtem ko njena hči ostaja vseskozi brez imena, odmaknjena od dogajanja in nepomembna za materine odločitve. Helena se aktivno vključi v življenje na otoku, je značajsko močna oseba, ki želi spremeniti ustaljene navade. Njena hči pa je popolnoma pasivna, se ne pritožuje, celo vsiljeni nočni obiski različnih moških se ji zdijo dobrodošli. O njenem notranjem svetu ne izvemo ničesar, kajti Helene kot zapisovalke dnevnika, ki tvori drugi del romana, hčerino doživljanje in razmišljanje nikoli ne zanimata. »Nisem veliko razmišljala o njej, vedno sva hodili druga mimo druge, še ko je bila otrok, je bila mirnejša na rokah moje matere.« (90.)

Prav vzorec, ki ga je Helena prejela od svoje matere, zaznamuje tudi njen odnos do hčere. Helena prizna, da je mati ni nikoli pestovala, nikoli objela ali pobožala, enako zdaj tudi sama hčer fizično zanemarja in ji ne izkazuje ljubezni in pozornosti. Tako kot sta si bili podobni in navezani Helenina mati ter Helenina hčerka, tako tudi Helena vzljubi Filio, ki podeduje njeno aktivnost, odločnost in pogum. Helena nikoli ne pokaže nobene čustvene naklonjenosti do hčere, čeprav večkrat zapiše, kako rada je npr. imela gospodinjo, seveda pa največ svojega časa posveti vzgoji Urija in nato Filio. Urija uči brati in pisati, pogovarjata se o knjigah, na vsakem koraku se trudi, da bi ga obvarovala pred dogodki na otoku, Helena začuti tesnobo in bolečino, ki ob dogodkih obdajata Filio, jo pogosto stisne k sebi in vzgaja v

skladu s svojimi vrednotami. Vse to pa so čustva, ki jih lastni hčeri ni sposobna pokazati, z njo ne najde skupnega jezika. Svojega materinstva se zave šele ob pogledu na pretepeno hčer, to je ob prizoru, ki je zaznamoval Filio, in to je tudi eden redkih trenutkov, ko Helena čuti hčerino bolečino, čuti, kot bi trgali njeno telo, tišči jo v prsih, zakriči, solze ji tečejo, dokler brezvoljno ne obsedi (111). In ko mrtvo hčer zavijajo v rjuhe, ve, da jo bodo odnesli, takrat najde tudi v sebi košček ljubezni, za katerega je bila hči prikrajšana (112).

Zgodba matere, ki ni zmožna vzpostaviti ljubečega odnosa do lastne hčere, in hčere, ki je oropana najosnovnejših čustev, se v romanu iz generacije v generacijo ponavlja in zaostuje, razmere na otoku, krutost in odtujenost, pa odnos med obema ženskama še dodatno razosebijo.

Jana

V romanu *Cimre* Maje Novak imajo glavno vlogo ženske: to so Jana Kranjc in njene štiri cimre ter kolegica Rebeka Cimerman. Kot se za vsako kriminalko spodobi, se kmalu po predstavitvi nastopajočih zgodi umor in vsa dejstva kažejo, da je za umor poskrbela Jana Kranjc. A kmalu se izkaže, da imajo tudi druge osebe motive za zločin in Rebeka Cimerman se odloči, da bo stvari prišla do konca. Vse pa se še bolj zaplete, ker se Jana odloči, da bo simulirala amnezijo. V tej osrednji zgodbi je vsaj na desetih mestih kot stranski motiv in dodatno pomensko sporočilo romana prikazan tudi problematični odnos med Jano in njeno mamo.

Milojka Kranjc je primer oblastne matere, ki na vsakem koraku manipulira s svojo hčerjo, in medtem ko ji neprestano dopoveduje, kako se mora postaviti na lastne noge in biti samostojna (v daljšem odlomku na straneh 102–103 se kot refren za vsako materino mislijo kar petkrat ponovi beseda samostojno), ji z nasveti, ki urejajo npr. Janino družabno življenje, finančno podporo, izbiro sostanovalk, prijateljev ipd., neprestano vsiljuje svoje rešitve in jo drži v odvisnosti. Žrtvovanje, odrekanje, pritrgovanje za hčerino srečo so druga točka, na katero stavi Milojka Kranjc in s katero skuša v hčeri vzbuditi čustva dolžnosti, hvaležnosti, spoštovanja do vsega, kar je mati naredila zanj. Milojka Kranjc je tudi primer matere, ki je prepričana, da ima samo ona v življenju vedno prav, edini spodrsrljaj je bila poroka z Janinim očetom (na različnih mestih v romanu se sprašuje: le zakaj sem ga vzela, kaj mi je bilo, da sem se poročila tako mlada, nanj se ni moč zanesti ...), zato tudi vedno poudarja, da je Jano vzgajala tako, da bi bila drugačna od svojega pasivnega in nekoristnega očeta.⁵

In čeprav so njihovi stiki omejeni na denarna nakazila in kakšno vljudnostno pismo, se Jana ne more znebiti vpliva svoje matere. Kljub temu da bi rada spremenila določene stvari v življenju, npr. izselila svoje štiri cimre, ki ji permanentno

⁵Lik hladne, posedovalne, sebične matere je Maja Novak upodobila tudi v nekaterih svojih kratkih zgodbah iz zbirke *Zverjad* (1996), o katerih je podrobneje pisala Silvija BOROVNIK v svojem članku (1997), odtujen odnos med materjo in hčerjo pa je najočitneje prikazan v zgodbi *Vampirka*.

kodrajo živce, raje ostaja pasivna, saj je v njej neki podzavesten strah pred pobesnelo materjo, ki ji bo skušala dokazati, da je bila njena odločitev napačna in da počne največjo neumnost v svojem življenju. To opazi tudi Rebeka, ki Jani glede mame svetuje: »Hočem reči, izseli jo iz svojih možganov. Saj to meji že na blaznost – ženska se je zabarikadirala v Volčji Dragi, sto kilometrov daleč v deželi rajskomili, in ne glede na to, kaj si ji imela očitati, ti ne more napraviti nobene škode več; ne obiskuješ je, ne obiskuje te, pa jo nenehno vlačiš s sabo.« (19.)

Tudi ko se zgodi umor in Jano obtožijo, mati ravna v skladu s svojim značajem: »Jana bi morala biti nekoliko bolj odločna in Konrada malo spretneje obrniti, pa bi bilo vse lepo in prav. Tako mislim in tako bi ji svetovala, ko bi jo v četrtek dočkala; in če bi se ravnala po mojem nasvetu, se ne bi zgodilo ...« (137.) Razen nasvetov pa ne stori ničesar za hčerino obrambo, ne najame ji odvetnika, le upa, da bo prikrivanje dejstev zadostovalo, da ne bo izbruhnil škandal. Kljub temu da Jana mater sovraži in je noče niti videti, jo ogorčeno zagovarja, ko se mati znajde na Rebekinem seznamu alternativnih storilcev: »Kdorkoli je vpleten v umor, tace stran od moje mame! V redu – me pač ne mara. Me je pač zavrgla in pregnala iz Volčje Drage. Kljub temu nima smisla zatiskati oči pred spoznanjem, da jo imam jaz še vedno rada.« (179.)

Lea

Roman Brine Švigelj Mérat *Smrt slovenske primadone* (2000, izšel pod psevdonomom Brina Svit) postavlja neizpolnjeno željo po materini ljubezni v središče dogajanja. Pripovedovalec, ki je tujec, Parižan, homoseksualec, urednik kulturne revije Petronius, naleti na operno divo Leo Kralj, naredi z njo intervju in med njima se splete tesno prijateljstvo, naklonjenost in razumevanje. Njuno druženje je razporejeno v pet postaj, povezanih z različnimi kraji: Madrid, Pariz, Milano, Sežana, Ljubljana. In ob vsakem srečanju pripovedovalec izve nov drobec iz Leinega odnosa do matere, gospe Ingrid.

Roman se prične z Leinim spominom iz otroštva, ko je nekega mrzlega popoldneva gospa Ingrid peljala svoji hčeri na sprehod. Prezeble od skakanja po snegu in mraza začno Leo boleti roke – takrat mati vzame Leine mrzle ročice v svoje roke in jih pogreje s svojimi usti: »[N]enadoma je postalo prijetno v maminih ustih, tako prijetno, da jih za nič na svetu ne bi zapustila.« (10.) In prav ta toplina, prijetnost, varnost postanejo občutja, po katerih Lea hrepeni vse življenje, spomin iz otroštva pa postane metafora za materino ljubezen.

Pripovedovalec spozna gospo Ingrid v Sežani, kamor prideta z Leo na počitnice leta 1998, to je po dveh letih poznanstva. In ob pogledu na upokojeno anesteziistko, ki se ukvarja z zdravilnimi rastlinami, si pripovedovalec sam pri sebi misli:

To je torej ona. [...] Ingrid Kralj. Lejkina mama. Ženska, ki je Leo nekega jutra poklicala v Madrid in jo, kot bi mignil, spravila v jok. Ki sva jo z njeno hčerjo intenzivno čakala v Milanu, za katero sva kot obsedena čistila stanovanje, ki niti ni

bilo najino ... Nakupovala najrazličnejše stvari, med njimi celo novoletno jelko, ki sva jo tudi okrasila, ko bi samo vedela, kako okrasila. In ki je potem ni bilo. Kako enostavno. Ni prišla v pospravljeno stanovanje in pod okrašeno jelko. Ni je bilo na novoletni koncert. Ni sedela v dvorani in ni ostrmela, ko je njena hči stopila na oder. (92.)

Gospa Ingrid ne zanima hčerino življenje, njeni uspehi je ne veselijo, ne hodi na njene koncerte, napovedane obiske, ki se jih Lea veseli kot otrok, v zadnjem hipu odpove, redki telefonski klici pa Leo spravljajo v nervozo in solze. Gospa Ingrid je celo ljubosumna na uspehe svoje hčere, ki uživa svetovljansko življenje, medtem ko se ona celo življenje žrtvuje za družino, še posebno potem, ko jih je zapustil oče, takrat je bila Lea stara sedem let (113).

Odnos odtujenosti, hladnosti in nezanimanja, ki vlada med materjo in hčerjo, se med počitnicami v Sloveniji sprevrže v še hujšo obliko, saj gospa Ingrid vzame stvari v svoje roke in začne nadzirati in urejati hčerino življenje v imenu pozornosti in ljubezni. Tako ima že vnaprej izoblikovan urnik, kdaj mora Lea počivati, koliko spati, kaj mora jesti, kdaj mora na svež zrak, kdaj naj se giba ... in za redno in urejeno življenje svoje hčere je gospa Ingrid pripravljena žrtvovati celo svoje počitnice (107).

In če Ingrid ne zna sprejeti uspeha svoje hčere in se veseliti z njo, pa Lea hrepeni po materini pozornosti, bolešno si želi njene ljubezni; čeprav jo občuduje in se ji klanja ves svet, si ona brezpogojno želi doseči priznanje svoje matere, in čeprav ji želi v vsem ustreči, je ne more nikoli razveseliti ali zadovoljiti njenih želja, saj si je mati vedno želela, da bi Lea postala pianistka. Lea se tako neprestano trudi, da bi imela pravo družino, a ji to ne uspe.

Ob prihodu v Ljubljano se razmere še zaostrijo. Lea se tu popolnoma spremeni, v obraz upade, prebiva v svoji zatohli otroški sobi, v stanovanju ne sme peti (le kaj bi rekli sosedje), s svojo trmo vztraja pod materinim zaporom življenjem: »A pri moji mami se je, kadar hoče ona, tako da boš vedela ... Ali pa se ne je ... Ali pa se ostane v svoji sobi ... Ko boš lačna, boš že prišla ... Ko boš lačna, boš že prosila ... Le kdo misliš, da si ...« (154.)

Zaradi nezmožnosti akcije in nenehnega upanja, da bo mama pozabila na svoje ukaze in jo vsaj enkrat prišla iskat, vztraja v sobi – namesto da bi odprla vrata in odšla, kot ji svetuje pripovedovalec. Lea vztraja v prostovoljnem zaporu brez hrane, njen pasivni upor pa je izrazito avtodestruktiven in vodi na koncu v Leino smrt – razlog naj bi bila izčrpanost, nekakšen virus, a pripovedovalec pravi, da je umrla od lakote ljubezni (167).

V intervjuju za Sobotno prilogo *Dela* (3. 6. 2000) je avtorica povedala: »Ingrid Kralj je primer tiste matere, ki si je nadela masko trpeče in žrtvujoče se matere, ki pa je v resnici egoistična in destruktivna. In ki ni sposobna sprejeti uspeha svoje hčere in jo za to celo kaznuje.«

Psihološke razlage odnosa mati – hči

Večina psihologov, sociologov in kulturologov se strinja, da je odnos med materjo in hčerjo napet kot le malokateri odnos med dvema ženskama. Razloge zanj išče psihoanaliza že v otrokovi najzgodnejši razvojni fazi. V nadaljevanju bomo povzeli nekaj najbolj splošnih spoznanj razprav iz zbornika *Daughtering and Mothering* (1993) in članka Alenke Lobnik Zorko *Matere in hčere* (2001).

Medtem ko se dečki že zelo zgodaj identificirajo z očetom in tako simbolno ločijo od matere, je pri deklicah ta proces počasnejši in brez ostrih, radikalnih ločitev. Vsaka hči se identificira z mamo, in če želi postati ženska, mora do mame vzpostaviti distanco. Hči se mora naučiti posloviti od imaginarne pozicije neboljnegotnega otoka in na drugi strani močne matere. V razvoju ženske subjektivitete pa so tako negativna čustva neizogibna: iluzijo večne povezanosti spremljajo agresija, bolečina, gnev, obžalovanje. In večje ko je hčerino zanikanje lastne subjektivnosti, zato da bi postala različna od matere, in bolj ko mati kot ženska občuti lastno odvisnost od hčere za potrditev svoje ženskosti, večja je agresija med njima. Med materjo in hčerjo poteka konstanten boj med podobnostjo in različnostjo, ločevanjem in povezovanjem, odvisnostjo in neodvisnostjo. Za mater je še posebno zapleten pogled na odraščajočo hčer, saj jo lahko spominja na lastno nezadovoljeno seksualnost, lastne neizpolnjene želje, ob pogledu na hčer reflektira svoje lastno življenje. Takšne matere uporabljajo hčere za kompenzacijo lastnih neizpoljenih želja, zato držijo hčere v nenehni odvisnosti. Pomemben dejavnik pa je tudi vzgoja, pri čemer matere pogosto dajejo sebe in svoje ravnanje za zgled, saj so prepričane, da bi bilo to za njihove hčere najboljše. In če se izkaže, da se pristopi, ki so si jih izbrale, ne obnesejo, potem želijo spremeniti hčer: to pa ponavadi tako, da igrajo na njena čustva in dolžnosti. Matere si domišljajo, da so njihove hčere popolna bitja, zato hčere nikoli ne morejo zadovoljiti vseh pričakovanj in želja mater ter nujno pride do razočaranj. In ker je bila vsaka mati nekoč tudi majhna, je prepričana, da prav ona najboljše ve, kaj je za njeno hčer najboljše. S tem svojim prepričanjem in ravnanjem pa ji jemlje dobršen del svobode. Nasprotno matere s sinovi nimajo takšnih načrtov, jim sicer stojijo ob strani in jih spodbujajo, a jih ne silijo v neko vnaprej pripravljeno vlogo. Patološke matere so po eni strani odbijajoče matere, ki otroke fizično zanemarjajo, jim ne izkazujejo ljubezni in pozornosti, ne spoštujejo njihovih čustev in nanje ne gledajo kot na osebnosti, razlog za takšno ravnanje vidijo psihologi najpogosteje v ponavljanju vzorca, ki so ga prejele od lastne matere; po drugi strani pa so matere lahko pretirano zaščitniške, nenehno nadzorujejo otroke, jih ščitijo pred vsemi tveganji in se neprestano odločajo namesto njih, psihologi pravijo, da gre v takšnih primerih za kompenzacijo, matere v stiku z otrokom nadomeščajo nezadovoljstvo v odnosu z otrokovim očetom. Prav pomanjkanje očetove prisotnosti naj bi bil tudi eden od dodatnih vzrokov za napetost in tekmovalnost med materjo in hčerjo. Dandanes si vedno več mater želi, da bi bile prijateljice svojih hčera, vendar mnogi strokovnjaki pravijo, da mati in hči v resnici

ne moreta biti nikoli prijateljici. Pri tem opozarjajo še na en vidik, in sicer, da sta si mati in hči različni tudi generacijsko in glede na spremembe zgodovinskega konteksta.

Sklepne misli

Analize sodobnih slovenskih romanov kot tudi knjiga Silvije Borovnik *Pišejo ženske drugače?* (1995) kažejo, da je motiv odtujenega odnosa med materjo in hčerjo pogostejši v romanih, ki jih pišejo ženske.

Prav tako ta motiv ni vezan samo na en žanr (npr. pričakovan je v družinskih sagah, kot jih pišeta Marjeta Novak Kajzer in Katarina Marinčič), temveč vstopa v kriminalko, pojavlja se v nadčasovnem in nadkrajevnem svetu antiutopičnega romana, v najrazličnejših tipih ljubezenskega romana ipd.⁶

Tudi slovenske pisateljice v svojih delih pogosteje prevzemajo perspektivo hčera, ki so žrtev neljubečih, ukazovalnih, posedovalnih mater.⁷ V tem smislu je še posebno zanimiv in izviren roman *Filio ni doma*, kjer je prikazana perspektiva Filio – to je hčere, prikazana je perspektiva Helene Brass – matere, medtem ko je vmesni člen, to je perspektiva Helenine hčere oziroma matere Filio, izpuščena. In če naj bi k travmatičnosti odnosa mati – hči vplivalo tudi pomanjkanje očeta, potem lahko ugotovimo, da sta Filio in hči Helene Brass odraščali brez očeta, Jana ima očeta, a ta živi v nenehnem strahu pred svojo ženo, se ji v vsem podreja in jo uboga, Leo in njeno mater pa je oče zapustil in odšel v Brazilijo, ko je bila Lea stara sedem let.

Tri hčere, Filio, Jana in Lea, predstavljajo tri različne odnose do mater, ki pa so vsi patološko zaznamovani. Medtem ko si je bila Filio s svojo mamo popolna tujka, saj jo je ta že ob rojstvu zavrgla, sta Jana in Lea odraščali ob materah, ki sta se celo življenje »žrtvovali« za hčerino srečo, a se nikoli nista potrudili, da bi razumeli njune želje in resnične potrebe. Jana tako sicer že pet let živi sama v Ljubljani, a se ne more znebiti materinega vpliva, ki tako še vedno posredno ureja njeno življenje, Lea pa ne more preboleti sebičnega in hladnega materinega obnašanja in se nenehno bori za njeno naklonjenost. Obe materi po eni strani zanemarjata življenje svojih hčera, čustveno odtujenost pa želita nadomestiti z nenehnim nadziranjem. Filio je tudi edina, ki je zmožna akcije: najprej pobegne z otoka, svojo tesnobo in stisko kreativno izraža s slikanjem, Jana in Lea pa se po drugi strani ne moreta odločiti za spremembo, v času največje stiske je njuna akcija pasivni upor: Jana se odloči, da bo

⁶Motiv odtujenega odnosa med materjo in hčerjo se ne pojavlja samo v prozi, nanj nenehno opozarja Svetlana Makarovič v svoji poeziji, šansonih, intervjujih, recitalih. Avtorica je v svojih delih kritična do mater, ki pogosto tlačijo svoje otroke, zlasti hčere, v kalupe, ki ustrezajo njim in ne otrokom ter se jih na ta način pollaščajo in jim ne dovoljujejo, da bi se samostojno razvijali. Mati je pri Svetlani Makarovič izrazito posedovalno bitje, ki svoje hčere vzgaja v ponižne in pohlevne ovce brez lastne kreativnosti (npr. HOFMAN 1978: 263).

⁷Poleg navedenih treh romanov je pogostejša hčerinska perspektiva tudi v romanih Mire Mihelič, Katarine Marinčič, Marjete Novak Kajzer, medtem ko je roman Zofke Kveder *Hanka* eden najlepših primerov v slovenski literaturi, kjer je izpostavljena perspektiva matere.

simulirala amnezijo, Lea se zapre v svojo sobo. Če ima materino ravnanje za Filio in Jano lastnosti psihičnega nasilja, se pri Lei v zadnji fazi prevesi tudi v fizično nasilje, v stradanje, hiranje in smrt.

Odnos med materjo in hčerjo torej ni ljubeč in predan, a tudi ne vedno zgolj sovražen, največkrat je prikazan večplastno in ambivalentno: kaže se kot razpetost med težnjama po podobnosti in različnosti, odklanjanju in približevanju, zane-marjanju in nadziranju, jezi in odpuščanju, sovraštvu in ljubezni.

Viri in literatura

- Berta BOJETU, 1990: *Filio ni doma*. Celovec – Salzburg: Wieser.
- Silvija BOROVNIK, 1995: *Pišejo ženske drugače?* Ljubljana: Mihelač.
- – 1997: Sodobna slovenska ženska literatura, s posebnim ozirom na nekatera najnovejša dela v devetdesetih letih (Berte Bojetu, Maje Novak). 33. *seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Zbornik predavanj*. Ur. A. Derganc. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 83–100.
- Miran HLADNIK, 1997: »Bodi svojemu možu pokorna!« (Ženska v minuli slovenski prozi). 33. *seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Zbornik predavanj*. Ur. A. Derganc. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 111–22.
- Branko HOFMAN, 1978: *Pogovori s slovenskimi pisatelji*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Zofka KVEDER, 1938: Hanka. Vojni spomini. *Izbrano delo* 8. Ljubljana: Delniška tiskarna.
- Alenka LOBNIK ZORKO, 2001: Matere in hčere. *Otrok in družina* 7–8. 76–78.
- Jaanneke van MENS-VERHULST, Karlein SCHREURS, Liesbeth WOERTMAN (ur.), 1993: *Daughtering and Mothering. Female Subjectivity reanalysed*. London: Routledge.
- Katja MIHURKO PONIŽ, 1999/2000: Pripovedna besedila slovenskih pisateljic – sodobnic Zofke Kveder. *Jezik in slovstvo* 4. 121–131.
- – 2000/2001: Materinstvo kot umetnostni motiv in njegova upodobitev v povesti Samorastniki. *Jezik in slovstvo* 1–2. 5–17.
- Maja NOVAK, 1995: *Cimre*. Maribor: Obzorja.
- – 1996: *Zverjad*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Danica PETROVIČ, 2000: Od kod je le prišla: Brina Svit, evropska pisateljica slovenskega porekla (intervju). *Delo*, 3. junij. 20–21.
- Elaine SHOWALTER, 1995: Feminizem in literatura. *Sodobna literarna teorija*. Ur. A. Pogačnik. Ljubljana: Krtina.
- Brina SVIT, 2000: *Smrt slovenske primadone*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Elaine TUTTLE HANSEN, 1997: *Mother Without Child. Contemporary Fiction and the Crisis of Motherhood*. London – Los Angeles: University of California Press.
- Alojzija ZUPAN SOSIČ, 1997/1998: Na literarnem otoku Berte Bojetu. *Jezik in slovstvo* 7/8. 315–29.
- – 2000: *Sodobni slovenski roman ob koncu stoletja*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Filozofska fakulteta.